

idrak

Dini Araştırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies

Cilt / Volume-3 • Sayı / Issue-1 • Haziran 2023

Cilt | Volume: 3 • Sayı | Issue: 1

15 Haziran | June 15, 2023

Tefsir Çalışmalarında Oryantalist Etki

Orientalist Influence in Tafsiir Studies

Abdullah Aygün

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, Rize/Türkiye.

Associate Professor, Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Theology,

Basic Islamic Studies, Department of Qur'anic Exegesis, Rize/Türkiye.

abdullahaygun@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-9952-0414

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliř Tarihi | Date Received: 24 Mart | March 2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 15 Mayıs | May 2023

Yayın Tarihi | Date Published: 15 Haziran | June 2023

Atıf | Cite as

Aygün, Abdullah. "Tefsir Çalışmalarında Oryantalist Etki". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Haziran 2023), 20-57.

İntihal | Plagiarism

Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir.

This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

Telif | Copyright ©

idrak'te yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.

The copyrights of articles published in idrak belong to their authors.

Published by Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Giresun University Faculty of Islamic Sciences, 28200, Giresun, Türkiye.

Tefsir Çalışmalarında Oryantalist Etki

Öz

Oryantalistlerin İslâmiyat çalışmaları oldukça büyük bir birikim teşkil etmektedir. Bir kısmına vâkıf olduğumuz bu birikim içinde Kur'ân ve tefsirle ilgili olanlar önemli bir yere sahiptir. Sözü edilen çalışmaların doğrudan ya da dolaylı olarak Müslümanların aynı alandaki faaliyetlerine etkisinin olduğu bir gerçektir. Oryantalist çabaların bizim tefsir çalışmalarına tesirine daha fazla dikkat çekilmesi hedeflenen bu makalede, önce oryantalistlerin çalışma ve iddialarından etkilenmenin nedenleri üzerinde durulmuştur. Taklit ve özentî yanında üniversitenin, tercümelelerin, zihnen devşirilmiş aydınların, Hindistan ve Mısır'daki sömürge dönemlerinin bu tesirde önemli rolü bulunduğu ifade edilmiştir. Daha sonra, ilk defa oryantalistlerce Kur'ân veya Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında kullanılmış yöntemlerin, ileri sürülmüş tezlerin tefsir çalışmalarına etkisi somut örneklerle anlatılmıştır. Bu örnekler, literatür taraması ve eşleştirme yöntemiyle elde edilmiştir. Çağdaş tefsir tarihi yazıcılığı, nüzûl sırasına göre meâl ve tefsir yazımı, Kur'ân'a tarihselci yöneliş, tefsirde semantik ve hermenötikten faydalanma, Kur'âncılık akımı söz konusu etkilenmenin en bariz olanlarıdır. Bahsedilen örnekler, Kur'ân'a yaklaşımlarda, tefsir eserlerinde, Kur'ân tarihi, tefsir tarihi ve bazı Kur'ân ilimleri çalışmalarında oryantalist etkiyi açıkça göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:Tefsir, Oryantalistler, Tefsir Yöntemleri, Kur'ân Tarihi, Kur'ân İlimleri.

Orientalist Influence in Tafsîr Studies

Abstract

The orientalist's Islamic studies constitute a very large accumulation. Within this accumulation, the ones related to the Qur'ân and tafsîr have an important place. It is a fact that the mentioned studies have a direct or indirect effect on the activities of Muslims in the same field. In this article, which aims to draw more attention to the influence of orientalist efforts on our interpretation studies, firstly the reasons for being influenced by the works and claims of orientalist are discussed. Beside imitation and pretense, the university, translations, intellectually recruited intellectuals, and colonial periods in India and Egypt have an important role in this effect. Then, the effects of the methods first used in the Qur'ân or Bible research by orientalist and the theses put forward on the tafsîr studies are explained with concrete examples. These examples have been obtained from literature review, comparison, and matching. Contemporary tafsîr historiography, translation and tafsîr writing according to the order of their revelation, historicist orientation to the Qur'ân, utilizing semantics and hermeneutics in tafsîr, and the Qur'ânic movement are the most obvious ones of this influence. The examples mentioned clearly show the orientalist influence on the approaches to the Qur'ân, the works of tafsîr, and the studies on the history of the Qur'ân, the history of tafsîr, and some Qur'ânic sciences.

Keywords: Tafsîr, Orientalists, Tafsîr Methods, History of the Qur'ân, Qur'ânic Sciences.

Giriş

İslâm medeniyetinin son asırlarda yaşadığı krizde ilim ve tefekkür bakımından iki husus önem arz eder. Birincisi, radikal dil değişimleri ve benzeri sebeplerle geçmişle bağı zayıflatan gelişmelerdir. Nitekim ilahiyat çalışmalarının yüksek oranda geçmişe yönelik olması buradan kaynaklanan ne/kim olduğunu bulma arayışındandır. Özgüvenin oluşmasında, bu arayışların ciddi katkısı olacaktır. İkincisi ise son iki asırdaki Batı etkisidir. Krizden çıkışın doğru yollarının bulunması açısından, bu etkinin incelenip analiz edilmesi, bir farkındalığın oluşması gerekmektedir.

Doğuya hükmetmek, onu yeniden kurmak üzere Batı'nın bulduğu bir yol olduğundan emperyalizm, sömürgecilik ve kapitalizmin keşif kolu olarak nitelenen¹ oryantalizm, Asya toplumlarının din, dil, edebiyat ve tarih gibi kültür ve medeniyetlerini oluşturan unsurların araştırılmasıdır. İslâm, Çin, Hint toplumlarının yanında eski Mısır ve Mezopotamya da inceleme konusudur.² Aslında Doğu ile Batı'nın mücadelesi çok eski çağlardan beri devam etmektedir.³ Bu mücadelenin bir parçası olan modern oryantalizmin başlangıcı, Fransız ihtilalinden hemen sonra Paris'te, Yaşayan Şark Dilleri Okulu'nun açılışına (1795) kadar götürülebilir.⁴

Ülkemizde, oryantalistlerin ve görüşlerinin çeşitli şekillerde konu edinildiği tez, makale ve bildirimler hazırlanmıştır. Tefsir disipliniyle ilgili olanlara Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Necmettin Gökçür,

1 Edward Said'in *Oryantalizm* adlı kitabına bazı yayıncılarca eklenen bu ifade Cemil Meriç'e aittir. Bk. Cevat Özkaya, "Cemil Meriç'i Nasıl Hatırlamalı?", *Cemil Meriç Kitabı: Bu Ülkeyi Düşünmek*, haz. Asum Öz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 33. Oryantalizm sömürge ilişkisi için bk. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 12, 27, 133, 217, 282, 359; Muhammed el-Behiy, *İslâmî Düşüncede Oryantalist Etki*, çev. İbrahim Sarmış (İstanbul: Ekin Yayınları, 1996), 219; İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (1989), 135.

2 William Montgomery Watt, "Oryantalistlerin İslâm Araştırmaları", çev. Talip Küçükcan, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 412.

3 Watt, Antakya ve İskenderiye okullarının, tercümelemlerin ve Yunan felsefesinin etkisini, Helenizmin birinci ve ikinci dalgası olarak niteler. Bk. Watt, *İslâmî Tetkikler*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968), 45-84, 87-127.

4 Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri", 103.

Abdülhamit Birişik, Mehmet Paçacı gibi isimlerin çalışmaları örnek gösterilebilir. Söz konusu çalışmalarda, oryantalistlerin tefsir alanındaki faaliyetleri geniş açıdan, ana hatlarıyla ele alınmakta, tanıtılmakta ya da değerlendirilip tenkit edilmektedir. Bu çalışmada ise dar açıdan bakılarak, şarkiyatçıların Kur'ân, tefsir ve Kitâb-ı Mukaddes üzerine geliştirdikleri yöntem, tez, yaklaşım, yorum ve görüşleri ile Müslüman araştırmacılar arasında eşleştirme yapılmaktadır. Tespit edilen eşleştirme örneklerine dair olumlu ya da olumsuz değerlendirilmede bulunulmamaktadır.⁵ Amacımız, tefsir akademimizde oryantalist çalışmaların incelenmesine yeterince önem verilmediği için henüz hacmi küçük olan birikime katkı vermektir. Bazı görüş ve yaklaşımların kökenine dikkat çekmektir. Hem kendimizin hem de sonuçları daha güçlü olan Batılıların çalışmalarını tanımaktır. Zira mevcudu aşarak ileri aşamalara ulaşmak için, içeriği ve dışarıyı (dünyayı) iyice tanımak gerekir. Ayrıca genelde İslâmî ilimlerde ve özelde de tefsir çalışmalarında oluşan Batı'yla paralellikleri göstermektir.

Oryantalist çalışmalar ile şarkiyatçıların Kur'ân ve tefsir çalışmaları yanında Kitâb-ı Mukaddes etrafında geliştirdikleri yöntem ve yaklaşımlar kastedilmiştir. Etkiden maksat ise aynen alıntılama yahut yönlendirilmedir. Rasyonalizm, pozitivism, bilimsellik, çağdaşlık, protestanlık yahut savunmacı refleksler gibi çağın genel tesiri bu çalışmanın konusu değildir. İki kısımdan oluşan incelememizin ilk bölümünde oryantalist tesirin zemini ele alınarak konunun üzerinde gelişeceği temel resmedilmiştir. İkinci kısımda ise müsteşriklerden alıntılar, somut örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

İnsanların dış dünyayı okuyup anlamlandırmalarını, nesnelere ile aralarındaki ilişkileri görmelerini sağlayan; her toplumu özgün yapan, dünya görüşü, paradigma kuran kavramlar olduğu bilinmektedir. Ne yazık ki Müslümanlar, modernleşme döneminde giderek daha büyük oranda Batı tarafından oluşturulan yahut Batı ile ilişkiler sonucu

5 Oryantalistlerin tefsir disiplinine ilişkin çalışmalarının değerlendirildiği ve eleştirildiği yayınların bir listesi için bk. Mehmet Akif Koç, "Batılı Kur'ân ve Tefsir Araştırmalarının Türkiye'ye Etkisi Üzerine Bir Deneme", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. M. Akif Koç (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 2/104-107. Ayrıca bk. Yücel Bulut, *1945 Sonrasında Oryantalizme Yöneltilmiş Eleştirilerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000).

oluşan kavramlar dünyasında yaşamaktadır.⁶ Bu yeni hal, tesadüfe değil onu meydana getiren bir zemine dayanmaktadır.

1. Oryantalist Etkinin Zemini ve Faktörleri

Avrupa'nın askeri, ilmi, iktisadi, sınai atılımlara başladığı dönemde İslâm coğrafyası gücünü kaybediyordu. Nihayetinde Batı, bu alanlarda üstünlüğünü başta Müslümanlar olmak üzere bütün dünyaya kabul ettirmiştir. "Mağluplar galiplerini taklit ederler" genel kaidesi üzere Müslümanlar da hayatın hemen her alanında Batı'ya öykünmüştür. Son asırların, ardı kesilmeyen savaşlarla ve ağır kayıplarla geçmesi, sömürge haline gelmesi, yoksulluğun artması, özgüvenin azalması, yeni kurulan yönetimlerin Batıcılık baskısı, dil değişimi gibi sebepler, bu öykünmenin zeminini hazırlamıştır. Artık etkileyici ve belirleyici bir güç haline gelen ve adına "modern" denilen yeni bir dünya düzeni içinde yaşanmaktadır. Batı, ilimden sanata, siyasetten iktisada kadar her alanda model alınmaktadır.

Kültür ve medeniyet krizinden çıkış arayışları da etkilenmenin zeminini oluşturmuştur. Dolayısıyla ontolojiyi derinden sarsan epistemolojik ve fenomenolojik bu tesirin zeminini oluşturan iki temel faktörden biri mağlubiyet sonucu teslimiyet, taklit, öykünme, diğerye yeni arayışlardır. Hürriyet, eşitlik, bireysellik, kadının konumu gibi söylemlerin gelişip yoğunlaşması; rasyonalizm, pozitivizm, liberalizm ve naturalizmin tesirinde kalınması hep bu faktörlerden mütevelittir. İşte böyle bir ortamda oryantalist kitâbiyattan uzak durulması düşünülemezdi. Nitekim, 1942 yılında Ezher idaresi, bir heyet kurarak tanınmış oryantalistlerin çalışmalarını Arapça'ya çevirme kararı almıştır.⁷ Başta modernist çizgiyi benimseyenler olmak üzere oryantalizmin İslâm ve Müslümanlar hakkındaki eleştirilerinin önemli ölçüde alınması sonucu⁸ geleneğe, mezheplere, hadislere protestan karakterli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Mezhepçilik ve taassup sıkça vurgulanarak bütün bir gelenek hakkında olumsuz algı

6 Mehmet Paçacı, "Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylem", *İslâmiyât* 4/4 (2001), 91-93.

7 Velid A. Salih, "Arapça Tefsir Tarihi Yazımında Başlangıç Mülâhazaları: Kitabı Yaklaşım", çev. İsmail Albayrak, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 305.

8 Paçacı, "Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylem", 102.

oluşturulması yahut akademide, ideoloji, doktrin, dogma, ortodoksi, heretik, konsensüs (icmâ) gibi Batı menşeli kavramların kullanımına dayalı, Avrupa tarihindeki hesaplaşmaya benzeyen dil ve üsluptaki tezahürler, bahsedilen zeminde yükselen öykünmeden kaynaklanır.

Batı'da, 16. yüzyıldan beri İslâm kültür ve medeniyeti üzerine araştırmalar yapan çok sayıda enstitü, merkez, kürsü kurulmuş; buralarda çeviriler yapılmış; sözlükler, kitaplar, dergiler ve makaleler hazırlanmıştır.⁹ İlgili dokümanların hemen tamamının sistematik ve araştırmacıların ulaşabileceği şekilde bir araya getirilmesini amaçlayan, mushafın en eski kayıtları için bir veritabanı (Corpus Coranicum ve Manuscripta Coranica) oluşturulmuştur.¹⁰ Öyle ki bütün bu faaliyetleri yürütenlerin sayısına ilişkin bir araştırmada, sadece hadis alanında yaklaşık 620 oryantalistin çalıştığı tespit edilmiştir.¹¹

Aynı zemin üzerinde etkiyi sağlayan en önemli faktörlerden biri de terkedilen medrese sistemi yerine ikame edilen üniversitedir. Sömürgeci Avrupa'nın, istediği tarzda bilgi üretim mekanizmasını başka toplumlara kabul ettirmesi, üniversite sayesinde olmuştur.¹² Üniversitenin, Batılı ülkelerin birer kültür şubesi olarak nitelenmesi¹³ de buna işaret eder. Zira tez ve makale yazımı başta olmak üzere akademik faaliyetlerin Batı'da ortaya çıkıp geliştiği, oradan ithal olduğu malumdur. Dolayısıyla akademik çalışmaların, önemli ölçüde Batılı bilim tasavvuruna dayandığını kabul etmek gerekir.

Akademide sünnete, hadise, sahâbeye, İmam Şâfiî (öl. 204/820) veya Gazzâlî'ye (öl. 505/1111) yönelik tenkitler de büyük ölçüde Batı kaynaklıdır. Şâfiî'ye yönelik eleştiriler, Batı'da Joseph Schacht'ın (1902-1969) çalışmaları ile başlamıştır. Ona göre Şâfiî'den önceki hukuk anlayışında sünnet, toplumun yaşayan geleneğini (living tradition) oluşturan uygulamalardır. Sahâbe ve tâbiîn görüşleriyle Hz. Peygamber'in hadisleri aynı seviyede kabul edilmekteydi. Şâfiî ise sünneti,

9 Ahmet Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'e Yaklaşımları", *İslâm Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 553-554 .

10 Esra Gözeler, "Corpus Coranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 226-228, 232.

11 Yücel, *Oryantalist Hadis Literatürü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 279.

12 Bulut, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi", 36.

13 Sezai Karakoç, *İslâmın Dirilişi* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2016), 25-26.

Hız. Peygamberle ilgili olmasını zorunlu görmeyen önceki âlimlerin aksine onun örnek davranışı olarak tanımlamıştır.¹⁴ Alfred Guillaume (1888-1965)¹⁵ ve bir kısım şarkiyatçıların benimsediği Schacht'ın bu yaklaşımı, Fazlurrahman (1919-1988), Câbirî (1936-2010), Hâmid Ebû Zeyd (1943-2010), Hasan Hanefî (1935-2021) ile ülkemizdeki bazı akademisyenler tarafından sahiplenilerek, İmam Şâfiî ortodoksiyi yani sünnî geleneği kurmak, İslâm düşüncesini dondurmamak, Kur'ân lafızlarını kutsallaştırmak, nasslara literal yaklaşımı yerleştirip, sünneti kaynak olarak öne çıkarmakla itham edilmiştir.¹⁶ Gazzâlî ise Carra de Vaux (1867-1953) tarafından, "Tehâfüt" ile İslâm felsefesine darbe vurduğu için fikrî durgunluğun müsebbibi sayılmıştır.¹⁷ Aynı iddia ve tenkitler bazı Müslüman entelektüellerce tekrar edilmiştir.¹⁸

Oryantalistlerin yazdığı çok sayıda kitap ve makalenin tercüme edilmesi de etkinin amillerindendir.¹⁹ Müsteşriklerce hazırlanan ve

14 Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (London: Oxford University Press, 1967), 2-5; a.mlf., "Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi", çev. İshak Emin Aktepe, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 135-144.

15 Zeki Velidi Togan, "Profesör A. Guillaume'in İstanbul Üniversitesinde 'Garpte İslâm Tedkikleri' Mevzuuna Dair Verdiği Konferanslar", *İslâm Tetkikleri Dergisi* 1/1-4 (1953), 129-130.

16 Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbaşoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 89-90; a.mlf., *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1995), 34-35, 54-57, 61-65; Muhammed Arkoun, *Târihiyyetü'l-fikri'l-Arabî el-İslâmî*, çev. Salih Hâşim (Beirut: el-Merkazü's-Sekâfi el-Arabî, 1996), 65 vd.; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, "İmam Şâfiî ve Ortayol İdeolojisinin Tesisi", çev. Salih Özer, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, haz. M. Hayri Kırbaşoğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 103-110, 127-129, 171; Fethi Ahmet Polat, *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur'ân'a Yaklaşımlar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 136-137, 244, 343, 386; Ahmet Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'e Yaklaşımları", *Hadis ve Sünnet*, ed. Bünyamin Erul (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 558-560; Mustafa İslâmoğlu'nun da aynı söylemi tekrarlaması bir başka açıdan dikkat çekicidir. Bk. Cehaleteson, "M. İslâmoğlu Hocadan Buhari, Müslim ve İmam Şâfiî'ye Ciddi Tenkit", *YouTube*, (20 Ocak 2023), 05:47:00-10:00:00.

17 Bernard Carra de Vaux, *el-Gazzâlî*, Arapçaya çev. Adil Züaytir (Beirut: el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 1984), 79.

18 Örneğin bk. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Söylem ve Yorum*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2015), 25 vd.; a.mlf., *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 409.

19 Tefsire ilişkin çevirilerin bir listesi için bk. Koç, "Batılı Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları", 2/97-117; Polat, *Kur'ân'a Yaklaşımlar*, 361, 364, 369-370, 380; Necmettin Gökçir, "Kur'ân Araştırmalarına Batılı Yaklaşımlar ve Türkiye'ye Etkileri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012), 307-323.

kısa zaman sonra Arapça ile Türkçeye çevrilen İslâm Ansiklopedisi (ilk baskısı 1913-1938), Müslüman araştırmacıların halen kullandığı kaynaklar arasındadır. Muhammed Arkoun (1928-2010), Câbirî, Ebû Zeyd, Hasan Hanefî gibi düşünürlerden, Ignaz Goldziher (1850-1921) ve Montgomery Watt (1909-2006) gibi oryantalistlerden Türkçeye yapılan çeviriler, İslâm araştırmalarına yeni perspektif kazandırmıştır.²⁰ Örneğin, Ali Abdurrâzık'ın (1888-1966) el-İslâm ve usulü'l-hükm adlı kitabını Türkçeye tercüme eden Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) bu eseri, Büyük Türk İnkılabının ilim ve fikir aleminde açtığı yeni ufukları gösteren bir meşale olarak nitelemiştir. Oysa el-İslâm ve usulü'l-hükm, tamamen Thomas Walker Arnold'un (1864-1930) Hilafet'ine dayanır.²¹ Ayrıca tercümelerde, Türlerin Kökeni'ni ve Sarton'un (1884-1956) Bilim Tarihi ve Yeni Hümanizm'ini Arapçaya aktaran meşhur mütercim İsmail Mazhar'ınki gibi etki ajanlığı da söz konusu olmuştur. Zira Mazhar'ın Sarton çevirisi, Birleşik Devletler'in fonladığı Franklin Kitap Programınca, Sovyetler'in farklı ülkelerde etkili olma gayretlerine karşı koymak amacıyla sipariş edilmiştir.²²

Oryantalist etkinin zeminini oluşturan önemli faktörlerin biri de sömürgeleştirilmiş Hindistan ve Mısır'daki faaliyetlerdir. Dinî anlayışın revizyondan geçirilmesi gerektiği düşüncesi bilhassa iki sömürge ülkesi olan Hindistan ve Mısırlı araştırmacılar da daha yaygındır.²³ İslâmi reform hareketlerinin merkezi olan Hindistan'da,²⁴ henüz 1784'te William Jones (1746-1794) öncülüğünde ilk akademik oryantalistler derneği kurulmuştu.²⁵ İngilizlerin finanse ettiği Aligarh ve İslâmi Araştırmalar Koleji gibi okullarda öğretmenlik yapan Aloys

20 Ömer Özsoy, "Türkiye'de Kur'an Hermenötiği Tartışmaları", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. M. Akif Koç (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 2/233.

21 Ali Abdurrâzık, *İslâmiyyet ve Hükümet (İslâm'da İktidarın Temelleri)*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Kitabhâne-i Sevdâ, 1346/1927), 5; Behiy, *İslâmî Düşüncede Oryantalist Etki*, 66-67, 76.

22 Bk. Marwa Elshakry, "Bilim Batılı Olduğunda: Tarih yazımsal Yanılmalar", çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi* 7/17 (2014), 1000.

23 Celal Kırcı, "Osmanlı Modernleşmesinde Batı Düşüncesinin Kur'an Yorumuna Etkisi Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, ed. Bilal Gökkuş vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2013), 2/380.

24 İsmail Albayrak, "Hint Alt Kitası Tefsir Çalışmaları: Sir Seyyid Ahmed Han ve Hamîdüddin Ferâhî İle Emin Ahsen İslâhî Örneği", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. M. Akif Koç (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 2/243.

25 Bulut, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi", 27.

Sprenger (1813-1893), William Muir (öl. 1819-1905), Thomas W. Arnold, Josef Horovitz (1874-1931), Arthur Stanley Tritton (1881-1973) ve Otto Spies (1901-1981) gibi meşhur oryantalistler, Batılılaşmış ilk entelektüelleri yetiştirmiştir.²⁶

2. Tefsir Çalışmalarına Etki

Avrupa'da oldukça erken dönemde hazırlanan Arapça gramer ve sözlük eserleriyle başlayan İslâm araştırmaları, İslâm Tarihi, Hz. Peygamberin hayatı, hadisleri, vahiy, kıraat, kronolojik mushaf, Kur'ân'ın menşei, Kur'ân tarihi, Kur'ân kelimeleri gibi çalışmaları da içine alarak İslâm kültür ve medeniyetinin tamamını kapsayacak genişliğe ulaşmıştır. Öyle ki İbn Abbâs (öl. 68/687), Mücâhid (öl. 103/721), Mukâtil (öl. 150/767), Yahya b. Sellâm (öl. 200/815), Ebû Ubeyde (öl. 209/824), Taberî (öl. 310/923), Mâtürîdî (öl. 333/944), Rummânî (öl. 384/994), Vâhidî (öl. 468/1076), Zemahşerî (öl. 538/1144), Râzî (öl. 606/1210) ve Beyzâvî (öl. 685/1286) tefsirleri üzerine yoğunlaşmış uzmanlaşmış olmuştur. Kıraat, ulûmu'l-Kur'ân, nesh, esbâb-ı nüzûl, icâz, ahkâm, kıssalar, Şîa'nın tefsir anlayışı ve tasavvufi tefsirler gibi konularda da çok sayıda çalışma yapılmıştır.²⁷ Mesela, Claude Gilliot, akademik çalışmalarının kırk yılını Taberî tefsirine ayırmıştır. Michel Lagarde ise meşhur bir Râzî uzmanıdır.²⁸

Oryantalistler, zamanla, Müslümanların Kur'ân'ı anlamada problem yaşadıklarını, Batılı araştırmacıların ise onu daha iyi yorumlayabildiğini,²⁹ Kur'ân'ın bazı konularının Müslümanlarca iyi anlaşılmadığı için yaptıkları yorumlarla onlara yardım ettiklerini,³⁰ İslâmî miras üzerine

26 Abdülhamit Birişik, *Hind Altkitâsı Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 101-106; a.mlf., *Oryantalist Misyonerler ve Kur'ân: Batı Etkisinde Hint Kur'ân Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 62-65. Hindistan'da faaliyet göstermiş oryantalistlerin Kur'ân ve tefsir çalışmaları hakkında bilgi için bk. Birişik, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'ân*, 115-126.

27 Andrew Rippin, "Tefsir Çalışmalarının Bugünkü Durumu", çev. İsmail Albayrak, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2003), 146-153.

28 Koç, "Batılı Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları", 2/108.

29 Cantwell, Smith, "The True Meaning of Scripture: An Empirical Historian's Nonreductionist Interpretation of the Qur'ân", *The International Journal of Middle East Studies* 11/4 (Jul., 1980), 498.

30 Albayrak, "Batıda Son Dönem Kur'ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 188.

araştırmalarda üstünlüğün açık ve net olarak Batılılarda bulunduğunu,³¹ İslâm'ı yorumlamada Müslümanlardan daha yetkin olduklarını³² ileri sürebilecek hale geldiler.

Bu tablonun sonucu olarak Kur'ân araştırmaları, 19. asrın başından beri Batı düşüncesinin etkisi altındadır. Kitâb-ı Mukaddes etrafında gelişmiş yapısalcılık, post yapısalcılık, hermenötik, epistemoloji, edebi ve tarihi tenkit yöntemleri, paralel şekilde bazı Müslümanlarca tefsir araştırmalarında kullanılmıştır.³³ Rasyonalist ve pozitivist düşünceler, din-bilim ilişkisi bağlamında Kur'ân'a fennî yönelişi ve tefsirde rasyonalizasyonu ortaya çıkarmıştır. Hürriyet ve eşitlik düşünceleriyle Kur'ân yorumlarında rasyonalist ve pozitivist düşünceden daha fazla etkili olmuştur. Böyle bir tesirle yapılan tefsir faaliyetleri, birçok anlam ve yorum sorununu da beraberinde getirmiştir.³⁴

Kur'ân yorumlarında Batı'dan etkilenmiş isimlerin başında gelen Fazlurrahman, Arkoun, Ebû Zeyd, Hanefî, Abdülkerim Sürûş, Târik Ramazan gibi Batı'ya göç eden yahut Batı'da eğitim görenler, tefsir disiplininde paradigma değişimine neden olmuştur. Batı düşünce sistemi üzerine eğitim almış bu kişiler, Kur'ân'a yaklaşırken oryantalistlerden etkilendikleri için tefsir çalışmalarında klasik dönemden oldukça ayrışan yöntemler ortaya çıkmıştır.³⁵ İslâm dünyasındaki değişime paralel olarak metodolojilerde de değişiklikler olmuştur. Batı ile uyumlulaşma sonucu, Kitâb-ı Mukaddes metinlerine uygulanan yeni yöntemler, klasik yaklaşımların yerine geçmiştir.³⁶ Mesela, Hasan Hanefî, Spinoza'nın (1632-1677) Tevrat'a uyguladığı kutsal

31 Muhammed İffet Şarkavî, *Çağdaş Dinî Düşünce Modern Dönem Tefsir Akımlarının Analitik İncelenmesi*, çev. Orhan Atalay-Veyssel Güllüce (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019), 151.

32 Hamid Algar, "The Problems of Orientalists", *Islamic Literature* 17/2 (1971), 101.

33 Necmettin, Gökkır, "Batıda Dini Metinlerin Eleştirel Tefsiri ve Kur'ân Çalışmalarına Yansıması", *Milel ve Nihal* 2/2 (2005), 51-57, 60-62; Mehmet Paçacı vd., *Kur'ân ve Hadis İlimleri* (Ankara: Ankuzem, 2007), 30-39.

34 Kırca, "Batı Düşüncesinin Kur'ân Yorumuna Etkisi Sorunu", 2/373.

35 Paçacı, "Klasik Tefsir Neydi?", *İslâmî İlimler Dergisi* 2/1 (2007), 19-20; Necmettin, Gökkır, "Modern Türkiye'de Kur'ân'a Yaklaşımlar", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. M. Akif Koç (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 2/211; a.mlf., "Kur'ân Araştırmalarına Batılı Yaklaşımlar", 305.

36 Necmettin, Gökkır, "Kur'ân Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve Teoriler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2005), 102.

metinleri beşerî metinler gibi okuma yöntemini, kendisinin Kur'ân'a uyarlamaya çalıştığını ifade etmiştir.³⁷

Şarkiyatçılarca Kur'ân tarihi, ilimleri, tercümeleri, kıraatleri, çağdaş dönem tefsir yaklaşımları, Kur'ân'ın muhtevası, kavramları, kelimeleri, bazı âyet ve sûre tefsirleri, Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes karşılaştırmaları gibi çeşitli konularda bilimsel çalışmalar yapılmaktadır.³⁸ Bunların bir kısmı Müslümanlar tarafından alıntılındığı görülmektedir.

2.1. Nüzûl Sırasına Göre Meâl ve Tefsir Yazımı

Nüzûl sırasına göre meâl ve tefsir yazımındaki oryantalist çabaların, İslâm dünyasındaki ilk etkileri İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'da ortaya çıkmıştır.³⁹ Fakat İslâm aleminde nüzûl sırasına göre telif edilmiş tefsirlerin en fazla tanınanı, İzzet Derveze'nin (1888–1984) *et-Tefsîru'l-hadîs*'idir. Abdulkadir el-Fürâtî'nin (1880-1978) *Beyânü'l-meânî hasebe tertîbi'n-nüzûl*, Câbirî'nin *Fehmü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin *Meâricü't-tefekkür ve dekâiku't-tedebbür*, Mehdi Bâzergan'ın (1907-1995) *Adım Adım Vahiy*, Muhammed Ecmel Han'ın *Tertîbu nüzûli'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Abdulkâdir Molla Huveysş'in (?-1978) *Tefsîru'l-beyânî'l-meânî*, M. Kureyş Şihâb'ın *el-Misbâh* ve *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* ile M. Zeki Duman'ın (1952-2013) *Beyânü'l-Hak* adlı eserleri de aynı usulle yazılmıştır.⁴⁰ Ayrıca Hakkı Yılmaz ve Abdurrahman Abdullahoğlu, kronolojiji esas alan meâller

37 Hasan Hanefî, "Fıkhu'l-mesâlih", *en-Nûr*, 100 (1999), 49 akt. Polat, *Kur'an'a Yaklaşımlar*, 51. Spinoza'ya göre nassın kendisi de muhtevası da hem tarihi hem de efsanevidir. Bk. J. M. S. Baljon, *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Fecr Yayınları, 1994), 56.

38 Gözeler, "Kur'ân ve Tefsir Üzerine Almanya'da Yapılan Doktora Tezleri (1834-2015)", 1/647-657.

39 Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009), 20.

40 Bk. Okumuş, "Kur'ân-ı Kerîm'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi", *1. Kur'ân Sempozyumu* (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 94; Hikmet Koçyiğit, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (2013), 187-198; Cahit Karaalp, "Yeni Bir Tefsir Tarihinin Niteliğine Dair Bazı Mülâhaza ve Öneriler", *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 5/1 (2019), 160; Ali Ünal, "Endonezya'da Tefsir Çalışmaları", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. M. Akif Koç (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 2/296, 298.

hazırladığı gibi mushaf tertibine göre yazılmış bazı meâller daha sonra nüzûl sırasına göre de basılmıştır.⁴¹

Oysa Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre incelenmesi ve meâl-tefsir yazımı oryantalistlerin çalışmalarına dayanır. Kronolojik yöntemi, 19. asrın ikinci yarısından itibaren bazı müsteşrikler başlatmıştır.⁴² Onlara göre Kur'ân, Hz. Peygamberin ürünü, ona ait bir eser olduğundan,⁴³ düzensiz, çelişkili, ekleme ve çıkarmalar yapılmış bir görünümündedir.⁴⁴ Bu hususta hemen tamamı aynı fikirdedir.⁴⁵ Âyet ve sûre dizilişini hatalı bulduklarından, mushafı kendilerince daha anlamlı bir tertibe kavuşturmak için çabalamışlardır.⁴⁶ Bu faaliyetlerin öncüleri, Gustav Weil (1808-1889), William Muir ve Theodor Nöldeke'dir (1836-1930). Weil'in yayımladığı *Historisch-kritische Einleitung In Den Koran* (1844), sûrelerin tertibi konusunda sonraki oryantalistlere kaynak olmuştur. Daha sonra Richard Bell (1876-1952), Blachere (1900-1973) ve Montgomery Watt gibi meşhur isimlerin Kur'ân meâli yazımlarında ve diğer teliflerinde devam ettirilmiştir.⁴⁷ Bu çalışmaların en önemlisi, sûrelerin kronolojik analizi konusunda Batı'da genel kabul görmüş olan Nöldeke'nin *Kur'ân Tarihi*'dir (*Geschichte des Qorans*/1860).⁴⁸ Ayrıca Otto Pretzl, Arthur Jeffry (1893-1959) ve Kenneth Cragg (1913-2012) da âyet ve sûre kronolojisi ile fazlasıyla uğraşanlardır.⁴⁹ Yakın dönemde ise Angelika Neuwirth'in telifine başladığı *Der Koran*, kronolojik bir Kur'ân tefsiri projesidir.⁵⁰

41 Karaalp, "Yeni Bir Tefsir Tarihinin Niteliğine Dair", 160.

42 Koçyiğit, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", 183, 187-199.

43 Behiy, *İslâmî Düşünce Oryantalist Etki*, 21, 33, 40, 43, 48, 53.

44 Charles Cutler Torrey, *The Jewish Foundation of the Qur'ân* (New York: Jewish Institute of Religion Pres, 1933), 107-108.

45 Watt, "Oryantalistlerin İslâm Araştırmaları", 415; Albayrak, "Batıda Son Dönem Kur'ân Çalışmaları", 170, 173, 189.

46 Albayrak, "Batıda Son Dönem Kur'ân Çalışmaları", 170-175; Koçyiğit, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", 199.

47 Gözeler, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 127-202; a.mlf., "Corpus Coranicum Projesi", 221-222.

48 Watt, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 130; Gözeler, "Corpus Coranicum Projesi" 222.

49 Rippin, "Tefsir Çalışmalarının Bugünkü Durumu", 140; Albayrak, "Batıda Son Dönem Kur'ân Çalışmaları", 170, 172.

50 Gözeler, "Corpus Coranicum Projesi" 224.

Aslında klasik dönemde birçok âlim, nüzûl sırasına göre sûre listeleri hazırlamıştır. Ancak sistematik şekilde bu metoda dayalı olarak Kur'ân'ın tefsir edilmesini, müsteşrikler başlatmıştır. Bununla birlikte onlar, Kur'ân'ı dağınık, tertipsiz bir kitap ve Hz. Peygamberin ürünü olarak değerlendirdikleri için nüzûl sıralamasına ilgi göstermiştir. Müfessirler ise bu yöntemi, Kur'ân'ı daha iyi anlamanın bir vasıtası olarak görürler.⁵¹ Nitekim İzzet Derveze, yanlış anlamalara mahal vermemek amacıyla, kronolojik metodu Kur'ân'ı anlamak ve ona hizmet için en iyisi olduğundan tercih ettiği söyler.⁵²

Öte yandan, âyet ve sûrelerin nüzûl sırasını tam ve kesin olarak tespit etmenin imkansızlığına⁵³ rağmen, oryantalist tesirle Müslümanlar arasında mushafın nüzûl sırasına göre yeniden tertip edilmesini savunanlar da olmuştur. Örneğin, Tâhâ Hüseyin (1889-1973) *Fi's-şi'ri'l-câhilî'*de oryantalistler ile aynı şekilde Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından oluşturulduğunu savunmuştur.⁵⁴ Yusuf Râşid de "Rattibû el-Kur'ân el-Kerîm kemâ enzelehullâh" başlıklı makale yazmış ve M. Abdullah Dirâz (1894-1958) buna reddiyede bulunmuştur.⁵⁵

2.2. Sûrelerin ve Konuların Tasnifi

Sûre veya âyetlerin erken, geç dönem, birinci, ikinci merhale şeklinde gruplandırılması şarkiyatçılar tarafından yapılmıştır. Bu tasnifler, âyetlerin muhtevası ile tarih bilgilerinin karşılaştırılması sonucu oluşup, yoruma ve tahmine dayanır. Ya da konu değişiklikleri dikkate alınır.⁵⁶ Kur'ân'ın kökenini bulma arayışı ve metin düzenini yeterli görmeme düşüncesi ile bağlantılı⁵⁷ bu çalışmaların ilki Gustav Weil'in *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran* adlı eserinde (1844) hem sûreler kronolojik sıralanmış hem de biri olan

51 Koçyiğit, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", 199.

52 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1964), 1/9.

53 Okumuş, "Kur'ân-ı Kerîm'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi", 97-102; Koçyiğit, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", 190-191.

54 Behiy, *İslâmî Düşüncede Oryantalist Etki*, 40, 43-45, 49-50.

55 M. Abdullah Dirâz, "en-Nakdu'l-fennî li meşrû'i tertîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm hasebe nüzûlih", *Mecelletü'l-Ezher* 22 (1951), 784-796. Tercümesi için bk. "Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. A. Nedim Serinsu 37/3-4 (1997), 245-262.

56 Albayrak, "Batıda Son Dönem Kur'ân Çalışmaları", 183

57 Gözeler, *Kuran Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*, 123-198.

Mekkî sûreler, birinci, ikinci ve üçüncü dönem şeklinde tasnif edilir.⁵⁸ Watt'ın *Hiz. Muhammed Mekke'de* adlı eserinde de sûre tasnifine oldukça önem verilir. Sûreler, çok erken, ilk dönem, Mekkî dönem, Mekkî dönemin sonları, Medenî dönem, Bedirle bağlantılı, Uhudla bağlantılı, Hudeybiye'ye kadar ve Hudeybiye'den sonra şeklinde ayrılır.⁵⁹ Benzer gruplandırmaları, Nöldeke ve Bell de yapar.⁶⁰ Muir ve Hirschfeld (1854-1954) ise Mekke dönemi sûrelerin beş kategoriden oluştuğunu savunur.⁶¹

Neuwirth'in telif ettiği, kronolojik bir Kur'an tefsiri mahiyetindeki *Der Koran*, erken dönem Mekkî, orta dönem Mekkî, geç dönem Mekkî, erken dönem Medenî, geç dönem Medenî olmak üzere 5 cilt olarak planlanmıştır. Erken dönem Mekkî sûreler ise 4 ayrı sûre grubuna ve her bir sûre grubu da alt gruplara ayrılmıştır.⁶²

Bazı Müslüman araştırmacılar da tefsir çalışmalarında aynı yöntemi kullanmaktadır. Mesela, Şerafettin Gölcük, Sorbonne'da hazırladığı doktora tezine (1972) dayanan *Kur'an ve Mekke* adlı kitabında, Watt ile (*Hiz. Muhammed Mekke'de*) aynı tarz anlatımda bulunmaktadır.⁶³ Ömer Rıza Doğrul, hazırladığı meâlin giriş kısmında, Mekke döneminde nazil olan sûreleri ilk, orta ve son dönem şeklinde üç gruba ayırmaktadır.⁶⁴ Ömer Özsoy da Kur'an'ın doğru anlaşılmasında, onun metni içinde yeniden kronolojik bir inşa yapılmasını çok önemsemektedir. Bunun için oryantalistlerin çalışmalarından ve yöntemlerinden faydalanılabileceğini söylemektedir.⁶⁵

Kur'an'ın ana konularıyla ilgili çalışmaları da önce şarkiyatçıların yaptığı söylenebilir. Örneğin, Richard Bell, Kur'an'ın ana konularını üçe ayırır. İlki, Allah'ın kainattaki lütuf ve kudretini anlatan âyetler-

58 Gözeler, *Kuran Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*, 127-128.

59 Bk. Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 16, 92-117, 135-169.

60 Bilgi için bk. Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, 92

61 Gözeler, *Kuran Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*, 27.

62 Gözeler, "Corpus Coranicum Projesi" 224.

63 Krş. Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve Mekke* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 50-230; Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, 16-169.

64 Ömer Rıza Doğrul, "Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsirine Giriş", *Tanrı Buyruğu* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1947), 10-11.

65 Özsoy, "Çağdaş Bir Sorun Olarak 'Kur'an'ın Anlaşılması' Sorunu", *Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı* (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 47-48.

den oluşan *işaret pasajlarıdır*. İkincisi, Mekke'deki açıkça tebliğden Bedir savaşına kadar süren ve namazın farz kılınması ile başlayıp kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi ile son bulan *Kur'ân dönemine* ilişkin âyetlerdir. Üçüncüsü, Bedir savaşından sonra Yahudilerle ilişkinin bozulmasıyla başlayan ve son bulmayan *kitab dönemi*dir.⁶⁶ Kronolojik tertip amacıyla çalışan oryantalistlerin bir kısmına göre Mekkî sûrelerde, vahiy ve ilâhî mesajın statüsü, ahiret, kainatta Allah'ın kudretini gösteren işaretler, peygamberlerin kıssaları, inkârcılarla cedel ve bazı peygamberlerle ilgili özel anlatımlar gibi konular bulunur.⁶⁷ Fazlurrahman başta olmak üzere Müslüman müelliflerin, Kur'ân'ın ana konuları eksenli eserlerde aynı yöntemi uyguladığı görülür.

2.3. Tarihselci Yaklaşım ve Hermenötik

Tarihsellik kavramı, ilk defa Henry More (1614-1687) kullanılmış daha sonra Hegel (1770-1831) ve Dilthey (1833-1911) sayesinde gelişmiştir.⁶⁸ Tarihselci filozoflardan Schleiermacher (1768-1834), Dilthey ve Gadamer'in (1900-2002) izahına göre, yazarı içinde bulunduğu tarihî konumda kavramak ve metnin üretildiği dünyayı yeniden kurarak, metni bu dünyaya yerleştirmek gerekir. Böylece metnin anlamı, tarih ve şartlar değiştikçe onu anlayanlarca yeniden üretilir.⁶⁹ Dolayısıyla tarihselci okuma, bir edebiyat eserini, tarihi bağlamı içerisinde yani yazıldığı dönemde gerçekten ne olduğu, yazarının niyeti çerçevesinde ele alan bir yaklaşımdır.⁷⁰

Bu kavram, öncelikle Hz. Îsâ ve İnciller bağlamında Hıristiyanlıkla ilgili araştırmalarda kullanılmıştır. İncillerin lafızlarıyla ilgilenmek yerine ne demek istediğini tespit etmek, bunun için de Îsâ'nın yaşadığı döneme gitmek ve söylediklerini o günün şartlarına göre anlamak gerektiği ileri sürülmüştür. Îsâ'nın insan mı, ilâh mı oluşu

66 Richard Bell, *Introduction to the Qur'ân* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1953), 90-91, 126.

67 Albayrak, "Batıda Son Dönem Kur'ân Çalışmaları", 182.

68 Ahmet Nedim Serinsu, *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzûl* (İstanbul : Şule Yayınları, 1996), 30-31; Polat, *Kur'ân'a Yaklaşımlar*, 219; Zeki Özcan, *Teolojik Hermeneutik* (Bursa: Alfa Yayınları, 2000), 141-143.

69 Bk. Seval Bulutoğlu, *Dilthey ve Gadamer'de Hermeneutiğin Kapsamı ve İşlevi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 135, 137, 141, 142.

70 Necmettin, Gökür, "Kur'ân Araştırmalarına Batılı Yaklaşımlar", 308.

tartışmalarıyla bağlantılı olan bu yeni anlayışla Kitâb-ı Mukaddes aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bahsedilen şekliyle tarihsel eleştiri yönteminin, hadislere, Kur'ân'ın menşei başta olmak üzere Kur'ân ve tefsir araştırmalarına da ilk defa oryantalistlerce uygulanmıştır.⁷¹ Örneğin, Rudi Paret (1901-1983), lafzen vahyedilmiş Kur'ân tasavvurunun ve bunun çağlar üstü değişmeyeceği kabulünün terkedilmesi gerektiğini söyler. Çünkü, ondaki hayat düzeni 7./13. asra göredir. Belli bir zamana ait olduğundan, sonraki gelişmelerce aşıldığı görülmelidir.⁷² Alfred Guillaume'ye göreyse Kur'ân, Hz. Peygamberin hayatının merkezde olduğu belirli hadiseler üzerine inmiştir. O dönemin şartlarına göre gelen emir ve yasaklar ile sonraki nesillerin hayatını düzenlemek amaçlanmamıştır.⁷³ Watt da Müslümanlarda tarihselci bakışın bulunmamasını mühim bir nakısa olarak görmüştür. Hz. Peygamberin ve ilk dönemin idealleştirilmesini yanlış ve Batı için tehlikeli bulmuştur. Dolayısıyla Müslümanlar da Hıristiyanlar gibi tarihsel yöntemler takip etmelidir.⁷⁴ Bu arada şarkiyatçılara göre tarihi tenkit metodunun ister beşerî ister ilâhî olsun herhangi bir metne aynı prensiplerle uygulandığı⁷⁵ unutulmamalıdır.

Batı'da gelişen tarihsel eleştiri ve tarihselcilik, bazı Müslüman entelektüellerce Kur'ân'a yaklaşım biçimi olarak benimsenmiştir. Tarihsel eleştiri, yapısalcılık, yeni tarihselcilik gibi metin tahlil yöntemleriyle onun yeniden okunması amaçlanmıştır.⁷⁶ Bu isimlerin öncüsü, Oxford Üniversitesinde İbn Sina felsefesi üzerine doktorasını yapmış (1949) ve İngiltere'de Durham ve Kanada'da McGill Üniversitelerinde çalışmış olan Fazlurrahman'dır.⁷⁷ Nasr Hâmid Ebû Zeyd ise Kur'ân'a tarihselci

71 Paçacı, "Kur'ân ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?", *İslâmî Araştırmalar* 9/1-2-3-4 (1996), 121; Mehmet Soysaldı, *Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi* (Ankara, Fecr Yayınları, 2001), 160-161; Polat, *Kur'ân'a Yaklaşımlar*, 215; Özcan, *Teolojik Hermenötik*, 25-38.

72 Rudi Paret, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 18, 114-115.

73 Bk. Behiy, *İslâmî Düşüncede Oryantalist Etki*, 86.

74 Watt, "İslâm'ın Geleneksel Olarak Kendini Görüşü", çev. Turan Koç, *Bilgi ve Hikmet* 9 (1995), 87.

75 Togan, "Guillaume'in 'Garpte İslâm Tedkikleri' Mevzuuna Dair Verdiği Konferanslar", 139.

76 Necmettin, Gökçür, "Modern Türkiye'de Kur'ân'a Yaklaşımlar", 2/196; Bilal Gökçür, "The Application of Western Comparative Religious", *Islam and Christian-Muslim Relations* 14/3 (2003), 259-260.

77 Vakıf olduğu geleneksel bilgi ile Batı'da karşılaştığı modern dini bilgi arasındaki farkettiği paradoksal çelişki, kendi ifadesiyle onu ciddi bir şüphencilikçe sevk

yönelişin sistematüğini oluşturmuştur.⁷⁸ Fazlurrahman, şarkiyatçuların Müslümanlarda tarihselci bakışın bulunmaması eleştirilerini haklı bularak, bu yönde yoğun bir fikri faaliyete girmiştir. Ona göre bu yöntem, sadece İslâm Tarihine veya Sünnete değil, Kur'ân'a da tatbik edilmelidir.⁷⁹ Fazlurrahman, bu anlayışını Emilio Betti'nin (1890-1968) objektiflik okulu ile Gadamer'in fenomenolojik doktrininden faydalanarak açıklamaya çalışır. 1982 yılında basılan *İslâm ve Çağdaşlık* adlı kitabında, Kur'ân'ı anlayabilmenin ilk adımının tarihselci bir yaklaşım gerektirdiğini; lafzı, hükümleri, meseleleri bakımından belli bir tarihte yaşayan insanların ihtiyaçlarına peygamberin zihni aracılığıyla cevap verdiğini; külli hükümlerinin evrensel siyaset, hukuk ve ekonomi gibi cüzi hükümlerinin ise tarihsel olduğunu söyler.⁸⁰ Ancak oryantalistlerin yukarıdaki yaklaşımı ile paralel olan bu cümlelerin aynısını Guillaume, konferanslarında (İstanbul-1953) Fazlurrahman'dan çok daha önce dile getirmiştir. Ona göre de peygamberlere kelimelerle gelen bir vahiy yoktur. Zihinlerine hitap edilmiş ve beşerî zihin bu hitabı kendi ifade şekline göre sunmuştur. Dinin ilke, emir ve tavsiyelerinin bir kısmı geçici anlamdadır. Adalet, merhamet, iyilik gibi diğer kısmı ise ebedidir.⁸¹ Guillaume'in, müsteşrikler arasında yaygın bir görüşü seslendirdiği ve Fazlurrahman'ın da alıntılıyıp Kur'ân'a uygulamaya çalıştığı açıkça görülür.

Fikirleri ile Fazlurrahman'a öncülük eden Ahmed Han (1817-1898), her ne kadar tarihselciliğe karşı olduğunu beyan etse⁸² de Kur'ân'ın hükümlerini dini ve dünyevi diye ikiye ayırarak, dünyevi olanların zamanla değişeceğini söylemesi, faizin sadece fakirlerden alınmasının günah olduğunu, hırsıza el kesme yerine hapis cezası verilmesi gerektiğini savunması⁸³ tarihselci yöntemi benimsediğini gösterir. Ahmed Han cihad âyetlerini yorumlarken, cihadın Hz. Pey-

etmiştir. Bu nedenle başta İslam adlı kitabı olmak üzere eserlerinde adeta İslam düşünce tarihi ile hesaplaşmaktadır. Bk. Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2021), 229.

78 Necmettin, Gökkır, "Kur'ân Araştırmalarına Batılı Yaklaşımlar", 310-311.

79 Mehmet Aydın, "Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi", *İslâmî Araştırmalar* 9/4 (1990), 276, 278.

80 Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 55, 59-62, 74.

81 Togan, "Guillaume'in 'Garp'te İslâm Tedkikleri' Mevzuuna Dair Verdiği Konferanslar", 121-122.

82 Albayrak, "Hint Alt Kıtası Tefsir Çalışmaları" 2/260.

83 Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 221.

gamber dönemi ile sınırlı olduğunu, İslâm toplumu oluşup Mekke fethedildikten sonra terkedilmesi gerektiğini savunur.⁸⁴ Bu yorum, müsteşrik Cragg'ın, siyasi ve fikhî âyetlerin nesh edilmesini ileri sürdüğü tarihselci bakış açısıyla aynıdır.⁸⁵

Guillaume'nin özetlediği üzere oryantalistlere göre ilâhî kitaplar, peygamberlerin ifadelerine dayanır. Yüce Allah, peygamberlere düzeni belli bir kitap dikte etmemiştir. Kur'ân da lafzen Allah kelâmı olmayıp cümlelerini Hz. Peygamberin tertipleyip yazdırdığı bir eserdir.⁸⁶ Fazlurrahman gibi tarihselci yöntemi benimseyen Tâhâ Hüseyin, Ebû Zeyd, Arkoun ve Mustafa Öztürk de "ezeli kelim ve nass diye bir şey yoktur, beşerleşen kültürel metin, benzeri getirilemeyecek icaza sahip değildir, muallakât ile aynıdır" söylemleri ile Kur'ân'ın lafzını belirleyen vakıa olduğunu savunur.⁸⁷ Hasan Hanefî, Kur'ân'ın tarihe bir kere cevap vererek miadını doldurduğu düşüncesini, Marx'ı etkileyen Ludwing Feuerbach'tan alır.⁸⁸ Muhammed Arkoun ise siyasi baskılar sonucu, ahkâm âyetlerinin ilâhî mutlaklıkla ilişkilendirilerek değişmez kurallara dönüştürüldüğünü iddia eder.⁸⁹ Garaudy (1913-2012) de Hanefî'nin Kur'ân'ı anlama metodunu bilimsel olarak niteler ve Müslümanlara açılım kazandırabileceğini söyler.⁹⁰ Ayrıca Spinoza'nın aforoz edilmesine neden olan *Teolojik-Politik İnceleme* adlı eserindeki Kitâb-ı Mukaddes'e dair eleştirel şerh yönteminin geleneğimize ciddi katkı sağlayacağını, kutsal metinleri anlama bakımından

84 Bk. Behiy, *İslâmî Düşüncede Oryantalist Etki*, 65.

85 Muhammed Mustafa al-Azami, "Müslümanlar İslâmî Çalışmalar Üzerindeki Müsteşrik Otoritesini Niçin Reddetmelidirler?", çev. Kevser Kıvanç Karataş, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007), 247.

86 Togan, "Guillaume'in 'Garpte İslâm Tedkikleri' Mevzuuna Dair Verdiği Konferanslar", 121-122, 139.

87 Bk. Polat, *Kur'ân'a Yaklaşımlar*, 146-150, 229-235, 253, 307-308, 369; Mustafa Öztürk, "Cihad Âyetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları" soru-cevap faslı, *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 201-202.

88 Bk. Polat, *Kur'ân'a Yaklaşımlar*, 52.

89 Harun Bekiroğlu, "Yakın Dönemde el-Burhan ve el-İtkan'a Yöneltilen Tenkitler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (2013), 172.

90 Bk. Polat, *Kur'ân'a Yaklaşımlar*, 54.

hermenötik ve tarihsellik gibi metodolojilerle bizlere pratik bir örnek sunduğunu düşünen⁹¹ Müslüman akademisyenler de mevcuttur.

Metin-anlam ve metin-yorum ilişkisinde, tarihselci yaklaşım ile “ifade etmek, açıklamak ve diğer dile tercüme etmek” anlamındaki yunanca hermeneuein/hermenötik⁹² sözcüğü arasında sıkı bir bağ vardır. Tarihselci yaklaşım, aslında bir hermenötik okumadır. Nitekim Gadamer’e göre hermenötik, anlamın yeniden okunması/inşa edilmesidir.⁹³ Schleiermacher, Dilthey, Heidegger (1889-1976), Gadamer gibi filozofların geliştirip yöntemleştirdiği⁹⁴ felsefi hermenötik, Kitâb-ı Mukaddes tasavvur ve şerhlerine de uygulanmıştır.⁹⁵ Aslında İncillerin eleştirel metin incelemesi olan hermenötik, müsteşriklere göre Kur’ân Hz. Peygamberin sözü olduğu için ona da uygulanabilir.⁹⁶

Bazı Müslüman modernistler, İslâm’ın çağımızda uygulanabilirliğini göstermek için anahtar kavramları yeniden tanımlama ve yorumlama gerektiğini düşünmüş bunun için çaba harcamıştır. Onlara göre geleneğin yoğun baskısından kurtulmak üzere hermenötik yöntem kullanılmalıdır.⁹⁷ Özellikle Fazlurrahman, Arkoun, Abdülkerim Sürûş, Ebû Zeyd gibi bazı modern İslâm düşünürleri, hermenötik yöntemi Kur’ân araştırmalarına uyarlamaya çalışmıştır. Ülkemizde de 1995 sonrası yaklaşık on yıl boyunca tefsir araştırmacıları, tarihsellik ve hermenötik ve semantik analiz konusuna odaklanmıştır.⁹⁸

91 Musa Kazım Arıcan, “Spinoza’nın Teolojik-Politik İnceleme’sinin Felsefi ve Teolojik Bağlamda Okunuşu Üzerine”, *Beytulhikme* 2/1 (June 2012), 25.

92 Özcan, *Teolojik Hermeneutik*, 8-9, 14.

93 H. Georg Gadamer, “Metin ve Yorum”, *Hermeneutik ve Humaniter Disiplinler*, der. ve çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 285.

94 Bk. Bulutoğlu, *Dilthey ve Gadamer’de Hermeneutiğin Kapsamı ve İşlevi*, 3-7, 10-18.

95 Ülker Gökberk, “Yorumsama Kuramı Açısından Yazın Eleştirisi”, *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları* (Ankara: T.D.K. Yayınları, 1980), 169; Paçacı, “Kur’ân ve Tarihsellik Tartışması” *Kur’ân’ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*, haz. Muhammed Abay (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2000), 18; Özcan, *Teolojik Hermeneutik*, 25-38.

96 İbrahim Görener, “Modern Yorum Biliminin Kavramsal Çerçevesi ve Bunun Kur’ân Tefsiri İle Doku Uyuşması Sorunu”, *İslâmî Araştırmalar*, 19/1 (2006), 71-72.

97 Mevlüt Uyanık, “İslâm Aklının Eleştirisi ve İctihad-Muhammed Arkun Örneği-” *Kur’ân’ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu* (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 165.

98 Ömer Kara, “Tefsir Akademiyasının Problemleri ve Bazı Çözüm Önerileri”, *Kur’ân Araştırmalarında Akademik Tezler, İslâm Dünyası ve Batı Mukayesesi*, ed. Bilal Gökçır vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2018), 1/364; Bilal Gökçır, “The Application of Western Comparative Religions”, 257.

2.4. Semantik

“Bir dilin anahtar terimleri üzerinde analitik çalışma”⁹⁹ şeklinde tanımlanan semantik, İzutsu’nun (1914-1993) eserleriyle, tefsiri teorik ve pratik belirgin şekilde etkileyen yeni yöntemlerin başında gelmektedir.¹⁰⁰ Kelimeleri, anlamları bakımından inceleyen ve anlam değişimlerini göstermeye çalışan bir yaklaşım olan semantiği ilk defa, semantiğin kurucusu kabul edilen Michel Breal (1832-1915) kullanmıştır. Kur’ân semantiği de Batı’da doğup gelişen semantik verilerinin tefsir alanında uygulanması ile ortaya çıkmıştır.¹⁰¹

Aslında yapısalcı dilbilim olan semantik aracılığıyla Kur’ân’a yaklaşımın en önemli temsilcisi İzutsu’nun *Kur’ân’da Allah ve İnsan (God and Man in the Qur’ân: Semantics of the Qur’anic Weltanschauung)*, *Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar (The Structure of Ethical Terms in the Quran)* adlı kitapları, semantiğin Kur’ân’a uygulandığı en önemli eserlerdir.¹⁰² Emîn el-Hûlî’nin (1895-1966) tefsir yöntemi de semantik ile benzer ki, o yıllarda Charles K. Odgen (1889-1957) ve Ivor A. Richards’ın (1893-1979) semantikle ilgili çalışmaları yayımlanmıştı.¹⁰³ İzutsu’nun eserleri, İslâm ülkelerindeki birçok kitap, tez ve makaleye etki etmiştir.¹⁰⁴ Onun hem yöntemi alınmış hem de analizlerinden faydalanılmış, çıkarımlarına atıflar yapılmıştır. Bu etki halen geçerlidir.

2.5. Kur’âncılık Akımı

Bilindiği gibi sünnetin Kur’ân’ı tebyin fonksiyonu vardır. Sünnet ve hadisler, onun tefsirinde temel kaynaktır. Ancak ilk Hâricîlerde kısmen görülen¹⁰⁵ aksi tutum, Batılılaşma döneminde şarkiyatçıların

99 Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 15-16.

100 Mustafa Karagöz, “Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları”, *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. M. Akif Koç (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 1/340.

101 Stephan Ullmann, *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning* (New York: Barnes & Noble, 1979), 354; Karagöz, “Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları”, 1/352-353.

102 Gökkır, Necmettin, “Modern Türkiye’de Kur’ân’a Yaklaşımlar”, 2/216; a.mlf., “Kur’ân Araştırmalarına Batılı Yaklaşımlar”, 311.

103 F. R. Palmer, *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 11-13.

104 Necmettin, Gökkır, “Kur’ân Araştırmalarına Batılı Yaklaşımlar”, 314.

105 Çoğu Bekr ve Temim kabilesinden olan ilk Haricilerde aşırı kabile taassubu vardır ve hilafetin Kureyşiliğini kabul etmezler. Bir kanun olan Kur’ân’ın tefsir ve teville ihtiyacı yoktur. Onun dışındaki kaynaklara da ihtiyaç yoktur. Bu nedenle

tesiri ile sistematik bir yöneliş olarak gelişmiştir. Delhi'de kurulan İslâmi İlimler Fakültesinin başına getirilen Aloys Sprenger, hadislerin çoğunun uydurma olduğunu ilk defa ileri süren kişidir.¹⁰⁶ Sünnetin değeri üzerine makaleler yazan Sprenger, "uydurmalar" nedeniyle onun güvenilir bilgi kaynağı olmadığını, sadece Kur'ân'ın bilgi kaynağı olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁰⁷ Onu takip eden Goldziher'in hadis çalışmaları, oryantalistleri çok etkilemiştir. Goldziher, hadislerin uydurulmuş olmasını ilk iki asırdaki dini ve siyasi ihtilaflarla ilişkilendirir.¹⁰⁸ Diğer taraftan şarkiyatçıların çoğunluğuna göre hadisler güvenilir değildir ve aslında bir faraziye-dir.¹⁰⁹

Sünneti toptan inkâr hareketi, bu dönem Hindistan'ında çıkmıştır.¹¹⁰ Sünnete ve sahâbeye dair oryantalist düşünceleri ilk defa benimseyip yayan kişi Mirza Bakır'dır. Bakır, Hıristiyanlığa geçtikten sonra tekrar İslâm'a dönmüş ve düşünce sisteminde sünnete yer vermemiştir.¹¹¹ Hindistan'da aynı yaklaşımı kabul eden S. Ahmed Han'ın inşa ettiği, Ehl-i Kur'ân ekolü de denilen Kur'âncılık hareketi,

Hz. Peygamberin sünnetini göz önünde bulundurmadan Kur'ân'ı yorumlamaya çalışırlar. Her hükmü Kur'ân'a dayandırmaya çalışırlar. Örneğin, recmi kabul etmedikleri gibi çalınan şeyin miktarı ve koruma altında oluşu vb. şartlara bakmaksızın hırsızın elinin kesilmesi görüşündedirler. Bk. İsmail Albayrak, "Harici-İbadi Tefsir Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. M. Akif Koç (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 1/137-138; Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'ân'm Kur'ân'la Tefsiri* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 158.

106 G. H. A Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 35; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 85-86; Şahin Güven, "Kur'âniyyûn Ekolü -Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi-", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (2001), 387.

107 Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 85-86; Güven, "Kur'âniyyûn Ekolü -Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi-", 387.

108 Koç, "Oryantalistlerin Rivâyetlerin Güvenilirliği Konusundaki Farklı Yaklaşımları", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 331.

109 İbrahim Kutluay, "Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yöneltiği Tenkitler", 3. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu* (Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019), 288-291, 297; Koç, "Oryantalistlerin Rivâyetlerin Güvenilirliği Konusundaki Farklı Yaklaşımları", 331-333; Azami, "Müslümanlar İslâmi Çalışmalar Üzerindeki Müsteşrik Otoritesini Niçin Reddetmelidirler?", 241.

110 Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 85-86; Güven, "Kur'âniyyûn Ekolü -Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi-", 387.

111 Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/497.

Abdullah Çekrâvelî (?-1914) tarafından sistemleştirilmiştir. Ahmed Han'ın görüşlerini savunanlara önceleri “münkirîn-i hadîs” denilirken, Çekrâlevî'den sonra ehl-i Kur'ân denilmiştir. Kur'ân dışında kaynak kabul etmeyerek sadece ona dayalı bir İslâm anlayışını benimsemiş olduğundan bir çeşit Kur'ânizm olan bu hareket, sünneti görmezden gelme ve İslâmi ilimler geleneğini kıyasıya eleştiri üzerine kuruludur. Fikhî hükümleri Kur'ân'dan kendilerinin çıkarma girişimleri nedeniyle, sünnet ve icmayı devre dışı bırakan bu akımın mensupları Hindistan'da bulunan müsteşriklerden etkilendiği¹¹² açıktır.

2.6. Tefsir Tarihi Yazımı

Tefsir tarihine dair 19. asra kadar, Suyûtî (öl. 911/1505), Dâvûdî (öl. 945/1539), Edirnevî (1050/1640'tan sonra) gibi müelliflerin tabakat türü bibliyografik eserleri dışında bir yazım usulü bulunmaz. Oysa Avrupa'daki akademiler sayesinde branşlaşma süreci başlayınca, klasik dönemde görülmeyen bu branşlaşma ve sadece bir alanda uzmanlaşma, birçok ilim dalında felsefe tarihi, kimya tarihi vb. tarihçe yazımını doğurmuştur.¹¹³

Sözü edilen yeni dönemde müsteşriklerden Goldziher'in, *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung* adlı eserinde, daha önce benzeri olmayan, merhaleler, yönelişler, mezhepler ve ekoller odaklı; bunların özelliklerinin ortaya konulmaya çalışıldığı, analize dayalı tefsir tarihi yazım metodu gelişmiştir. Artık tefsir tarihi yazıcılığında, asırlara bölünmüş kronolojik ya da alfabetik tabakat usulünün yerini, tefsirin doğuşu, gelişimi ve günümüze kadar geçirdiği aşamaları, merhale merhale analize dayalı yöntem almıştır. Bu yazım tarzında müfessirlerin hayat hikayeleri önemli değildir. Her dönemdeki tefsir faaliyetlerinin ve tefsir çeşitlerinin özelliklerine odaklanılmıştır.

Goldziher'in temelini attığı modern tefsir tarihi yazım şeklini, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (1915-1977) alıntılanmış ve İslâm

112 Albayrak, “Hint Alt Kıtası Tefsir Çalışmaları” 2/245; Birışık, *Hint Altıtması Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 295-303.

113 Abdullah Aygün-Sümeğe İnan, “Goldziher ve M. H. ez-Zehebî'nin Çağdaş Tefsir Tarihi Yazıcılığına Tesiri”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/17 (2020), 123.

aleminde yerleşmesini sağlamıştır.¹¹⁴ Onun *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*'u birkaç husus hariç tamamen *Die Richtungen*'i takip etmektedir. *Die Richtungen Der Islamisehen Koranauslegung*; tefsirde ilk merhale, rivâyet tefsiri, kelami tefsir (dirâyet tefsiri), tasavvufi tefsir, mezhebi tefsir ve modern tefsir başlıklarından oluşmaktadır. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* ise İlk Merhale: Hz. Peygamber ve Sahâbe Döneminde Tefsir, İkinci Merhale: Tâbiîn Döneminde Tefsir, Üçüncü Merhale: Tedvin Döneminde Tefsir, Rivâyet Tefsiri, Dirâyet Tefsiri, Bazı Mezheplerin Tefsirleri, Tasavvufi Tefsir, Felsefi Tefsir, Fıkhî Tefsir, İlmî Tefsir ve Modern Dönem Tefsir Çeşitleri konularını işlemektedir. Zehebî'nin *et-Tefsîr vel-müfessirûn*'u ile *Die Richtungen*'in hemen hemen aynı başlıklara sahip olduğu görülmektedir. Tefsir tarihinin ele alınışındaki genel bölümlenme yanında, bölümlerde üzerinde durulan konular *Die Richtungen* ile neredeyse aynıdır. Örneğin, tefsirde İbn Abbâs'ın yeri, tâbiîn dönemi müfessirleri, sahâbe ve tâbiîn'in tefsirde ihtilafları, tefsirde israiliyat, Taberî'nin önemi, selefin tefsirden sakınması, mezhep farklılıklarının tefsire yansımaları, Mu'tezile ve meşhur müfessirleri, İbnü'l-Müneyyir'in (öl. 683/1284) Zemahşerî'ye (öl. 538/1144) eleştirileri, Havâric ve Şîa'nın Kur'ân ve tefsir anlayışları gibi konuların genel anlatımı, verilen örnekler hatta bazı paragraflar, *Die Richtungen* ile birebir örtüşür.¹¹⁵ Kısacası Zehebî, Goldziher'in mezhepleri öne çıkardığı ve yönelişler üzerinden kurguladığı tefsir tarihi yazımını alıntılanmıştır.¹¹⁶

et-Tefsîr ve'l-müfessirûn'dan sonraki tefsir tarihi yazıcılığında, Fehd er-Rûmî'nin *İtticahatü't-tefsîr fi'l-karni'r-râbi' aşer*, Fazl Hasan Abbâs'ın, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Cerrahoğlu (1929-2022) ve Muhsin Demirci'nin *Tefsir Tarihi* adlı eserlerinde olduğu gibi *Die Richtun-*

114 Aygün-İnan, "Goldziher ve M. H. ez-Zehebî'nin Çağdaş Tefsir Tarihi Yazıcılığına Tesiri", 131-136; Düccane Cündioğlu, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası", *İslâmiyat* 2/4 (1999), 64-71; İsmail Çalışkan, "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşa Edilmesinin Gerekliliği Üzerine", *İslâmiyat* 8/1 (2005), 14; Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 22-105; Necmettin Gökkr, "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberî Tefsiri Matbuatı Örneği", *Kisbu İlahiyat Dergisi* 2 (2019): 8-9; Karaalp, "Yeni Bir Tefsir Tarihinin Niteliğine Dair", 140-142; Şarkavî, *Çağdaş Dinî Düşünce*, 54-68.

115 Aygün-İnan, "Goldziher ve M. H. ez-Zehebî'nin Çağdaş Tefsir Tarihi Yazıcılığına Tesiri", 131.

116 Şarkavî, *Çağdaş Dinî Düşünce*, 22, 57, 62, 64.

gen'deki usul takip edilmiştir.¹¹⁷ Bundan dolayı tefsir tarih yazıcılığının oryantalist hegemonya altında olduğu¹¹⁸ ifade edilmiştir.

Kur'ân Tarihi adıyla ilk çalışmaların da Batı'da yapıldığı¹¹⁹ söylenebilir. Ayrıca Nöldeke'nin ileri sürdüğü, Taberî'nin tefsirinin uzun süre kayıp olduğu ve bu eserin 1901 yılında bulunup ilk defa Mısır'da basıldığı iddiasının, doğru olmadığı halde Zehebî ve Cerrahoğlu tarafından sorgulanmadan alınması¹²⁰ da ayrıntılarda çok daha fazla örnek olduğunu göstermektedir.

2.7. Tefsirin Başlangıçta Hadisin İçinde Olduğu İddiası

Tefsirin önceleri hatta şu anda bile hadisin özel ve önemli bir kısmı olduğu iddiasını ilk defa *Penseur de l'Islam*'da (1923) Fransız müsteşrik Carra de Vaux dile getirmiştir.¹²¹ De Vaux, müsteşriklerce hazırlanan büyük çaplı *İslâm Ansiklopedisi*'nin tefsir maddesini yazarken bu iddiasını tekrarlamıştır.¹²² Fakat ansiklopedinin ikinci edisyonunda tefsir maddesini yazan Andrew Rippin (1950-2016), aynı görüşten söz etmemiştir. Ne var ki bahsi geçen iddiayı, Ahmed Emîn (1886-1954), ez-Zehebî, Abdurrahman el-Akk, Mustafa Müslim, Orhan Atalay, İsmail Cerrahoğlu, Muhsin Demirci, Fatih Kesler alıntılanmıştır.¹²³ Bu isimler, Carra de Vaux'un ilk dönemlere ilişkin okumasına "tefsir

117 Aygün-İnan, "Goldziher ve M. H. ez-Zehebî'nin Çağdaş Tefsir Tarihi Yazıcılığına Tesiri", 132-136.

118 Necmettin, Gökkır, "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni" 8.

119 Bilal, Gökkır, "Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'ân'ın Korunmuşluğu Hususunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 11-13.

120 Gökkır, Necmettin. "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni" 8, 12-22.

121 Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 212-213; a.mlf., "Başlangıçta Tefsir Hadisin Bir Bölümüydü" İddiasının Kaynağı ve Değeri", *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 45.

122 De Vaux, "Tefsir", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1974), 12(1)/117.

123 Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabi, ts.), 2/137-138; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadis, 1976), 1/98, 140-141; Mennâ b. Halil el-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 2000), 352; Halid Abdurrahman el-Akk, *Usulü't-tefsîr ve kavâiduh* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 34; Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım*, çev. Salih Özer (Ankara: Fecr Yayınları, 1993), 22-23; Orhan Atalay, *Yirminci Yüzyıl Tefsir Akımı -İctimâî Tefsir-* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 20, 35; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: DİB Yayınları, 1998), 1: 174; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 103; Fatih Kesler, *Mekke Tefsir Ekolü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 24.

daha sonra hadisten ayrılıp bağımsız hale gelmiştir” hükmünü eklemiştir. Çok sayıda makale vb. çalışmada bu tekrarın halen devam etmesi¹²⁴ manidardır.

2.8. Diğer Bazı Örnekler

Yakın dönemde, tefsirde bağlamın öneminden iç ve dış bağlam çeşitlerinden söz eden çalışmalar yapılmaktadır. Fakat bağlam meselesi, aslında Malinowski (1884-1942), J. R. Firth (1890-1960) ve *Meaning and Style*'de onların görüşlerini derleyen Stephen Ullmann (1914-1976) tarafından Kitâb-ı Mukaddes üzerine geliştirilmiş yöntemin¹²⁵ alıntılanmasından başka bir şey değildir.

Gustav Leberecht Flügel'in (1802-1870) hazırladığı *Corani Textus Arabicus*'ta (Leipzig-1834) ilk defa uygulanan âyetlere rakam verilmesi, sûre ve âyet rakamları ile gösterim usulünün, önce Batı'da sonra da İslâm aleminde kabul gördüğü malumdur.¹²⁶ Bununla birlikte, Kur'ân fihristi yazıcılığı da Batı'dan alınmıştır. Flügel'in, *Concordantiae Corani Arabicae* (Leipzig-1842) adlı eseri Kur'ân üzerine yapılan ilk fihrist çalışmasıdır. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitabını, bu eserden önemli ölçüde faydalanarak oluşturmuştur.¹²⁷ Âyetler, konularına göre ilk defa Fransız müsteşrik Jules La Beaume'un (1806-1875) hazırladığı *Le Koran Analyse* (ilk baskı, Paris-1878) isimli eserde tasnif edilmiştir. Muhammed Abduh (1849-1905), tefsirini yazarken Baume'un bu eserinden istifade etmiş ve Reşîd Rızâ'nın (1865-1935) tavsiyesi üzerine de Muhammed

124 Mesela bk. Mehmet Zeki Doğan-Abdülbaki Güneş, “Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış”, *İlahiyat* 2 (2019), 46, 57, 63; Nurettin Turgay, “Etbâu't-Tâbiin Döneminde Tefsir Çalışmaları/Tefsir İlminin Tedvini”, *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (2013), 36-37; Bahattin Dartma vd., *Tefsir Tarihi ve Usulü* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 98-99, 129.

125 Ahmet Muhtar Ömer, “Bağlam Teorisi”, çev. Şahin Güven, *Bilimname* 20/1 (2011), 197-208; Ahmet Kocaman, “Dilde Bağlam ve Anlam İlişkileri Üzerine”, *Türk Dili* 39/332 (1979), 397-401. Temel anlamı tespitinde bağlamın önemi inkâr edilemez. Ancak bağlam ile anlamı sabitlemenin kıyası, kıyasın da bağlamcılığı ortadan kaldırdığını görmek gerekir.

126 Koç, “Batılı Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları”, 2/97; Gözeler, “Corpus Coranicum Projesi” 221.

127 Gözeler, “Corpus Coranicum Projesi” 221; İbrahim Hatiboğlu, “Muhammed Fuâd Abdülbâkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/526. Bekir Karlığa tarafından tercüme edilerek *Mevzûlarına Göre Âyet-i Kerîmeler ve Meâlleri* (İstanbul: Şamil Yayınları, 1988) adıyla yayımlanmıştır.

Fuâd Abdülbâkî eliyle *Tafsîlu âyâtî'l-Kur'âni'l-hakîm*, Kahire-1955) adı altında Arapçaya tercüme edilmiştir.¹²⁸ Ayrıca Arthur Jeffery (1893-1959), Kur'ân'da Arapça kökenli olmayan kelimelerin alfabetik bir fihristini (1938), Rudi Paret de Kur'ân tefsiri ve kelimeler indeksini (*Der Koran: Kommentar und Konkordanz*, Stuttgart-1971) hazırlamıştır.¹²⁹ Daha sonra Müslüman araştırmacılarca¹³⁰ çeşitli şekillerde Kur'ân fihristleri yazılmaya başlanmıştır.

Tefsirlere feminist eleştiri ve Kur'ân'a feminist bakış da Batı'dan mülhemdir. Zira Kur'ân ve kadının birlikte ele alınması oryantalizmin ortaya çıktığı zamanlara denk gelir.¹³¹ Kitâb-ı Mukaddes'in feminist eleştirisi, Elizabet Candy Stanton (?-1902) tarafından *The Women's Bible*'de (1890) yapılmıştır. Stanton, kadının, erkek egemenliğinden kurtulması gerektiğini vurgulamış ve eşitlik fikri olmaksızın sosyal ve siyasi gelişimden bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Mary Daly (?-2010), *The Church and the Second Sex* (1968) ve *Beyond God the Father* (1973) adlı kitaplarında bu bakışı daha da ilerletmiştir. Müslümanlar tarafında Amina Wadud, Fatima Mernissi, Asma Barlas, Ziba Mir Hosseini'de aynı bakışın tesiri görülmektedir. Fazlurrahman'ın talebesi olan ve erkek ve kadınlardan oluşan cemaate Cuma namazı kıldırın Wadud, yazıldıkları dönemlerdeki kadın tasavvurunu ve erkeklerin ön yargılarını yansıttıkları, erkek bakış açısına dayandıkları için tefsirleri tenkit eder. Bunu cinsiyet cihadı olarak adlandırır. Cinsiyetle ilgili bazı hususları cinsiyetsiz terimlerle ifade etmeye çalışır. Feminizm ve ilkelerinin, Kur'ân ile uyumlu olduğunu savunur. Bu feminist söylemde, din ve dini ahkamlarla sürtüşme derecesinde bir hesaplaşma olmasının nedeni de oryantalist etkidir.¹³²

128 Hatiboğlu, "Muhammed Fuâd Abdülbâkî", 30/527.

129 Rıza Kurtuluş, "Jeffery, Arthur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/579; Turgut Akpınar, "Paret, Rudi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/168-169.

130 Bk. Nevzat Yüksel, Recep Aykan, Sıtkı Güllü, Hikmet Taşkın, Yavuzhan Topaloğlu, İlhami Güler-Ömer Özsoy'un "Kur'an Fihristi" adlı eserleri.

131 Hakime Reyhan Yaşar, "Kur'ân Çalışmalarında Kadın: İslâmî Feminizm Literatürünün Türkçe Akademik Tezlerle Etkisi", *Kur'ân Araştırmalarında Akademik Tezler, İslâm Dünyası ve Batı Mukayesesi*, ed. Bilal Gökçür vd. (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, 2018), 1/517.

132 Necmettin, Gökçür, "Batıda Dini Metinlerin Eleştirel Tefsiri", 46-48; a.mlf., "Modern Türkiye'de Kur'ân'a Yaklaşımlar", 2/218-221; Hatice Şahin, "İslâmî Feminizm ve Feminist Kur'ân Okumaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed.

Akademik tez ve makale yazımı yanında, yazma eserlerin ilmî bir usulle tahkik edilmesi, oryantalistlerce geliştirilmiştir. Zeki Velidi Togan'ın (1890-1970), "XXII. Beynelmîlel Müsteşrikler Kongresinin Mesaisi ve İslâm Tetkikleri" adlı makalesinde¹³³ şarkiyatçıların yazma eserlere gösterdikleri yoğun ilgi açıkça belli olmaktadır. Muhammed el-Behiy'e göre müsteşrikler, bu alanda diğer çalışmalarına göre çok daha başarılıdır.¹³⁴ Meşhur muhakkik Ahmed Muhammed Şâkir (1892-1958), eski eserlerden yararlanma yolunu bize oryantalistlerin açtığını belirtmiş ve "Biz, elimizin altındaki hazineden habersiz uyurken, nerede kıymetli bir el yazması kitap varsa ilk neşri oryantalistlerce yapıldı" demiştir.¹³⁵ Tahkik edilen yazmalar arasında tefsir eserleri diğerlerine göre çok azdır. Otto Pretzl, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) *Fezâilü'l-Kur'ân'* ı ile Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'* ini (İstanbul-1930); Silvestre de Sacy (1758-1838), Dânî'nin *el-Mukni fi ma-rifeti hattı mesâhi-fi'l-emsâr'* ını (Paris-1810); Jeffery, İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî'nin (öl. 316/929) *Kitâbü'l-mesâhif* ini neşretmiştir.¹³⁶ Tefsir ilmiyle ilgili yazma eserlerin büyük çoğunluğu Müslüman muhakkiklerce neşredilse de tahkik metodu müsteşriklerden alınmıştır.

Sonuç

Bu araştırmada yapılan karşılaştırma sonucu, tefsir alanında oryantalistlerin bazı yöntem, iddia, yorum ve çalışmaların tesirinde kalındığı; bunların alındığı görülmüştür. Bunların en fazla dikkat çeken, Kitâb-ı Mukaddes üzerine geliştirilmiş edebi ve tarihsel eleştiri yöntemlerinin benimsenip, Kur'ân'a ve tefsire uygulanmaya çalışıl-

M. Akif Koç (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 1/298-310; Yaşar, "Kur'ân Çalışmalarında Kadın", 1/519; Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 239.

133 Togan, "XXII. Beynelmîlel Müsteşrikler Kongresinin Mesaisi ve İslâm Tetkikleri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 1/1-4 (1953), 38.

134 Behiy, *İslâmî Düşüncede Oryantalist Etki*, 241. Oryantalistlerin tahkik faaliyetleri için bk. Mahmud Hamdi Zakzuk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, çev. Abdulaziz Hatip (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 59-60.

135 Ahmed Muhammed Şâkir, "Mukaddimetü'n-Nâşir", Yahyâ b. Âdem, *Kitâbu'l-harâc* içinde (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1384/1964), 6.

136 Birışık, "Pretzl, Otto", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/342-343; Faruk Bilici, "Sacy, Antoine Isaac Silvestre de", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/366; Kurtuluş, "Jeffery, Arthur", 23/579.

masıdır. Şarkiyatçıların metodoloji, tefsir tarihi ve Kur'ân ilimleri çalışmalarından etkilenilmesi, tefsirdeki klasik paradigmayı sarsmıştır. İbarenin, işaretin, nassın, iktizanın delaletleri, siyak, umum-husus, mutlak-mukayyet, hafi, müşkil, mücmel, beyan gibi kavramların yerine gerek yazılı gerekse sözlü dilde bağlam, semantik, hermenötik geçmiştir.

Fazlurrahman, Ahmed Emîn, Muhammed Arkoun, Câbirî, Nasr Hâmid Ebû Zeyd, Hasan Hanefî, Amina Wadud, Fatima Mernissi gibi isimler, oryantalistlerden etkilenmiş ve Batılı tasavvurların İslâm alemine ulaşmasına aracılık etmiştir. Bu bağlamda, oryantalistlerin yöntemleri ile ülkemizdeki ilahiyat yöntemi arasındaki paralellik enine boyuna incelenmelidir. Ayrıca sömürge dönemi Hindistan ve Mısır'ında oryantalist faaliyetler ve bunların sonuçları da en ince ayrıntısına kadar araştırılmalıdır. İslâm alemindeki arayış, ıslah ve revizyon çalışmalarının evvela bahsedilen iki bölgede yoğunlaşmasının bu hususla ilgisi olup olmadığı ortaya çıkarılmalıdır.

Sonuç olarak, nüzûl sırasına göre meâl ve tefsir yazımının, Kur'ân sûreleri ve konularının tasnifinin, tarihselci yaklaşımın, hermenötiğin, semantiğin, Kur'âncılığın, çağdaş tefsir tarihi yazıcılığının, tefsirin başlangıçta hadisin içinde olduğu iddiasının, bağlamcılığın, Kur'ân fihristlerinin, tefsirde feminist bakışın, akademik tez-makale yazıcılığının ve yazma eser tahkik usulünün, Müslüman araştırmacılar tarafından doğrudan müsteşriklerden alındığı anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki örneklerin sınırlı olması, şarkiyatçıların tefsir çalışmalarının oluşturduğu birikimin iyice tanınmamasından kaynaklanmaktadır. Kur'ân kıssaları, nesh, esbâb-ı nüzûl, müteşabih, gaybî haberler, ahlak, ahkâm, ibadetler, sûre tefsirleri gibi konulardaki yorum, yaklaşım ve görüşlerine vâkif olduğumuzda, yukarıdaki örneklerin sayısı daha da artacaktır. Böylece hangi hususların Batı'dan alındığı ya da orada çok daha önce dile getirildiği ortaya çıkacaktır.

Kaynakça

Abdurrâzık, Ali. *İslâmiyyet ve Hükümet (İslâm'da İktidarın Temelleri)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Kitabhâne-i Sevdâ, 1346/1927.

- Akk**, Halid Abdurrahman. *Usulü't-tefsîr ve kavâiduh*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1986.
- Akpınar**, Turgut. "Paret, Rudi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/168-169. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Albayrak**, Halis. *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri*. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
- Albayrak**, İsmail. "Batıda Son Dönem Kur'ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış". *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*. 169-190. Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- Albayrak**, İsmail. "Harici-İbadi Tefsir Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. M. Akif Koç. 1/133-181. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Albayrak**, İsmail. "Hint Alt Kıtası Tefsir Çalışmaları: Sir Seyyid Ahmed Han ve Hamîdüddin Ferâhî İle Emin Ahsen Islâhî Örneği". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. M. Akif Koç. 2/241-281. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Algar**, Hamid. "The Problems of Orientalists", *Islamic Literature*. 17/2 (1971), 95-106.
- Arıcan**, Musa Kazım. "Spinoza'nın Teolojik-Politik İnceleme'sinin Felsefî ve Teolojik Bağlamda Okunuşu Üzerine". *Beytulhıkme*. 2/1 (2012), 17-44.
- Arkoun**, Muhammed. *Târihiyyetü'l-fikri'l-Arabî el-İslâmî*. Arapçaya çev. Salih Hâşim. Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfî el-Arabî, 1996.
- Atalay**, Orhan. *Yirminci Yüzyıl Tefsir Akımı -İctimâî Tefsir-*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Aydın**, Mehmet. "Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi". *İslâmî Araştırmalar*. 9/4 (1990), 273-284.
- Aygün**, Abdullah-İnan, Sümeyye. "Goldziher ve M. H. ez-Zehebî'nin Çağdaş Tefsir Tarihi Yazıcılığına Tesiri". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18/17 (2020), 119-146.

- Azami**, Muhammed Mustafa. "Müslümanlar İslâmi Çalışmalar Üzerindeki Müsteşrik Otoritesini Niçin Reddetmelidirler?". çev. Kevser Kıvanç Karataş. *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*. 233-251. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007.
- Behiy**, Muhammed. *İslâmî Düşünce Oryantalist Etki*. çev. İbrahim Sarmış. İstanbul: Ekin Yayınları, 1996.
- Baljon**, J. M. S. *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*. çev. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Fecr Yayınları, 1994.
- Bekiroğlu**, Harun. "Yakın Dönemde el-Burhan ve el-İtkan'a Yöneltilen Tenkitler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/24 (2013), 157-188.
- Bell**, Richard. *Introduction to the Qur'ân*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1953.
- Birişik**, Abdülhamit. *Hind Altıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Birişik**, Abdülhamit. *Oryantalist Misyonerler ve Kur'ân: Batı Etkisinde Hint Kur'ân Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Bulut**, Yücel. *1945 Sonrasında Oryantalizme Yöneltilmiş Eleştirilerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Bulutoğlu**, Seval. *Dilthey ve Gadamer'de Hermeneutiğin Kapsamı ve İşlevi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Büyükkara**, Mehmet Ali. *Çağdaş İslâmî Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.
- Cantwell**, Smith Wilfred, "The True Meaning of Scripture: An Empirical Historian's Nonreductionist Interpretation of the Qur'ân". *The International Journal of Middle East Studies*. 11/4 (1980), 487-505.

- Cehaleteson.** “M. İslâmoğlu Hocadan Buhari, Müslim ve İmam Şâfi’ye Ciddi Tenkit”. *YouTube*. Yayın Tarihi 20 Ocak 2023. <http://www.youtube.com/watch?v=TOKt5KqoPks>
- Cerrahoğlu, İsmail.** “Oryantalizm ve Batıda Kur’ân ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 31/1-4 (1989), 95-136.
- Cerrahoğlu, İsmail.** *Tefsir Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 1998.
- Dartma, Bahattin vd.** *Tefsir Tarihi ve Usulü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- De Vaux, Bernard Carra.** “Tefsir”. *İslâm Ansiklopedisi*. 12(1) /117. İstanbul: MEB Yayınları, 1974.
- De Vaux, Bernard Carra.** *el-Gazzâlî*, Arapçaya çev. Adil Züaytir. Beyrut: el-Müessesetü’l-Arabiyye li’l-Dirasat ve’n-Neşr, 1984.
- Demirci, Muhsin.** *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Derveze, Muhammed İzzet.** *et-Tefsîru’l-hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1964.
- Dirâz, M. Abdullah.** “en-Nakdu’l-fennî li meşrû’i tertîbi’l-Kur’ânî’l-Kerîm hasebe nüzûlih”. *Mecelletü’l-Ezher*. 22 (1951), 784-796.
- Doğan, Mehmet Zeki-Güneş, Abdülbaki.** “Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış”, *İlahiyat*. 2 (2019), 47-66.
- Doğrul, Ömer Rıza.** “Kur’ân-ı Kerim’in Tercüme ve Tefsirine Giriş”. *Tanrı Buyruğu*. 10-11. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1947.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid.** “İmam Şâfi’ ve Ortayol İdeolojisinin Tesisi”. çev. Salih Özer. *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfi’nin Rolü*. haz. M. Hayri Kırbasoğlu. 101-172. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid.** *İlahi Hitabın Tabiatı*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid.** *Söylem ve Yorum*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.

- Efendioğlu**, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Elshakry**, Marwa. "Bilim Batılı Olduğunda: Tarihyazımsal Yanılmalar". çev. Mustafa Alican. *Tarih Okulu Dergisi*. 7/17 (2014), 987-1004.
- Emîn**, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ts.
- Fazlurrahman**. *Tarih Boyunca İslâmi Metodoloji Sorunu*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1995.
- Fazlurrahman**. *İslâm ve Çağdaşlık*. çev. Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbasoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Gadamer**, H. Georg. "Metin ve Yorum". der. ve çev. Hüsametdin Arslan. *Hermeneutik ve Humaniter Disiplinler*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Gökberk**, Ülker. "Yorumsama Kuramı Açısından Yazın Eleştirisi", *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları*. Ankara: T.D.K. Yayınları, 1980.
- Gökkır**, Bilal. "Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'ân'ın Korunmuşluğu Hususunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 27 (2012), 9-28.
- Gökkır**, Bilal. "The Application of Western Comparative Religious and Linguistic Approaches to the Qur'ân in Turkey". *Islam and Christian-Muslim Relations*. 14/3 (2003), 249-263.
- Gökkır**, Necmettin. "Batıda Dini Metinlerin Eleştirel Tefsiri ve Kur'ân Çalışmalarına Yansıması". *Milel ve Nihal*. 2/2 (2005), 19-64.
- Gökkır**, Necmettin. "Kur'ân Araştırmalarına Batılı Yaklaşımlar ve Türkiye'ye Etkileri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 10/19-20 (2012), 307-323.
- Gökkır**, Necmettin. "Kur'ân Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve Teoriler". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12 (2005), 75-103.

- Gökkır**, Necmettin. “Modern Türkiye’de Kur’ân’a Yaklaşımlar”. *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. M. Akif Koç. 187-222. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Gökkır**, Necmettin. “Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberî Tefsiri Matbuatı Örneği”, *Kisbu İlahiyat Dergisi* 2 (2019), 7-24.
- Gölcük**, Şerafeddin. *Kur’ân ve Mekke*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Görener**, İbrahim. “Modern Yorum Biliminin Kavramsal Çerçevesi ve Bunun Kur’ân Tefsiri İle Doku Uyuşması Sorunu”. *İslâmî Araştırmalar*. 19/1 (2006), 69-76.
- Görmez**, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Gözeler**, Esra. “Corpus Coranicum Projesi: Kur’ân’ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 53/2 (2012), 57-92.
- Gözeler**, Esra. “Kur’ân ve Tefsir Üzerine Almanya’da Yapılan Doktora Tezleri (1834-2015)”. *Kur’ân Araştırmalarında Akademik Tezler, İslâm Dünyası ve Batı Mukayesesi*. ed. Bilal Gökkır vd. 1/641-667. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Gözeler**, Esra. *Kur’ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Güven**, Şahin. “Kur’âniyyûn Ekolü -Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/11 (2001), 385-408.
- Hatiboğlu**, İbrahim. “Muhammed Fuâd Abdülbâkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/526-527. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Izutsu**, Toshihiko. *Kur’ân’da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Juynboll**, G. H. A. *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.

- Kara, Ömer.** "Tefsir Akademiyasının Problemleri ve Bazı Çözüm Önerileri". *Kur'ân Araştırmalarında Akademik Tezler, İslâm Dünyası ve Batı Mukayesesi*. ed. Bilal Gökkr vd. 1/357-384. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Karaalp, Cahit.** "Yeni Bir Tefsir Tarihinin Niteliğine Dair Bazı Mülahaza ve Öneriler". *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*. 5/1 (2019), 137-172.
- Karagöz, Mustafa.** "Başlangıçta Tefsir Hadisin Bir Bölümüydü" İddiasının Kaynağı ve Değeri". *Tefsir Tarihi Yazını Sempozyumu*. 35-74. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Karagöz, Mustafa.** "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. M. Akif Koç. 1/335. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Karagöz, Mustafa.** *Tefsir Tarihi Yazını ve Problemleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Karakoç, Sezai.** *İslâmın Dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2016.
- Kattân, Mennâ b. Halil.** *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 2000.
- Kesler, Fatih.** *Mekke Tefsir Ekolü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Kırca, Celal.** "Osmanlı Modernleşmesinde Batı Düşüncesinin Kur'ân Yorumuna Etkisi Sorunu". *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, ed. Bilal Gökkr vd. 2/371-397. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2013.
- Kocaman, Ahmet.** "Dilde Bağlam ve Anlam İlişkileri Üzerine". *Türk Dili*. 39/332 (1979), 397-403.
- Koç, M. Akif.** "Batılı Kur'ân ve Tefsir Araştırmalarının Türkiye'ye Etkisi Üzerine Bir Deneme". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. M. Akif Koç. 2/91-128. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Koç, M. Akif.** "Oryantalistlerin Rivâyetlerin Güvenilirliği Konusundaki Farklı Yaklaşımları". *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*. 329-335. Ankara: DİB Yayınları, 2003.

- Koçyiğit**, Hikmet. “Kur’ân’ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/23 (2013), 183-201.
- Kurtuluş**, Rıza. “Jeffery, Arthur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/578-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kutluay**, İbrahim. “Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yönelttiği Tenkitler: Fuat Sezgin’in Goldziher Eleştirisi Özetinde”. *3.Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu*. 288-306. Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Müslim**, Mustafa. *Kur’ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım*. çev. Salih Özer. Ankara: Fecr Yayınları, 1988.
- Okumuş**, Mesut. “Kur’ân-ı Kerîm’in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi”, *1. Kur’ân Sempozyumu*. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007.
- Okumuş**, Mesut. *Kur’ân’ın Kronolojik Okunuşu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.
- Ömer**, Ahmet Muhtar. “Bağlam Teorisi”. çev. Şahin Güven. *Bilimname*. 20/1 (2011), 197-208.
- Özcan**, Zeki. *Teolojik Hermeneutik*. Bursa: Alfa Yayınları, 2000.
- Özkaya**, Cevat. “Cemil Meriç’i Nasıl Hatırlamalı?”. *Cemil Meriç Kitabı: Bu Ülkeyi Düşünmek*. haz. Asım Öz. 23-42. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Özsoy**, Ömer. “Çağdaş Bir Sorun Olarak ‘Kur’ân’ın Anlaşılması Sorunu”. *Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı*. 41-48. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Özsoy**, Ömer. “Türkiye’de Kur’ân Hermenötüğü Tartışmaları”. *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. M. Akif Koç. 2/223-239. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Öztürk**, Mustafa. “Cihad Âyetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleceğine ve Günümüze Yansımaları” soru-cevap faslı, *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*. 201-202. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.

- Paçacı**, Mehmet vd. *Kur'ân ve Hadis İlimleri*. Ankara: Ankuzem, 2007.
- Paçacı**, Mehmet. "Klasik Tefsir Neydi?". *İslâmî İlimler Dergisi*. 2/1 (2007), 7-20.
- Paçacı**, Mehmet. "Kur'ân ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?". *İslâmî Araştırmalar*. 9/1-2-3-4 (1996), 119-134.
- Paçacı**, Mehmet. "Kur'ân ve Tarihsellik Tartışması". *Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*. haz. Muhammed Abay. 17-29. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2000.
- Paçacı**, Mehmet. "Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylen". *İslâmiyât*. 4/4 (2001), 91-110.
- Palmer**, F. R. *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*. çev. Ramazan Ertürk. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Paret**, Rudi. *Kur'ân Üzerine Makaleler*. çev. Ömer Özsoy. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995).
- Polat**, Fethi Ahmet. *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur'ân'a Yaklaşımlar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Rippin**, Andrew. "Tefsir Çalışmalarının Bugünkü Durumu". çev. İsmail Albayrak. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/8 (2003), 139-156.
- Said**, Edward W. *Şarkiyatçılık*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Salih**, Velid A. "Arapça Tefsir Tarihi Yazımında Başlangıç Mülâhazaları: Kitabî Yaklaşım". çev. İsmail Albayrak. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15/1 (2015), 271-309.
- Schacht**, Joseph. "Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi". çev. İshak Emin Aktepe. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 5/2 (2007), 135-144.
- Schacht**, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. London: Oxford University Press, 1967.

- Serinsu**, Ahmet Nedim. *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzûl*. İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
- Soysaldı**, Mehmet. *Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi*. Ankara, Fecr Yayınları, 2001.
- Şahin**, Hatice. "İslâmi Feminizm ve Feminist Kur'ân Okumaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. M. Akif Koç. 1/297-322. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Şâkir**, Ahmed Muhammed. "Mukaddimetü'n-Nâşir". Yahyâ b. Âdem, *Kitâbu'l-harâc*. 3-7. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1384/1964.
- Şarkavî**, Muhammed İffet. *Çağdaş Dinî Düşünce Modern Dönem Tefsir Akımlarının Analitik İncelenmesi*. çev. Orhan Atalay-Veyssel Güllüce. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.
- Togan**, Zeki Velidi. "Profesör A. Guillaume'in İstanbul Üniversitesinde 'Garpte İslâm Tedkikleri' Mevzuuna Dair Verdiği Konferanslar". *İslâm Tetkikleri Dergisi*. 1/1-4 (1953), 119-145.
- Togan**, Zeki Velidi. "XXII. Beynelmîlel Müsteşrikler Kongresinin Mesaisi ve İslâm Tetkikleri". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. 1/1-4 (1953), 1-38.
- Torrey**, Charles Cutler. *The Jewish Foundation of the Qur'ân*. New York: Jewish Institute of Religion Pres, 1933.
- Turgay**, Nurettin. "Etbâu't-Tâbiîn Döneminde Tefsir Çalışmaları/ Tefsir İlminin Tedvini". *Diyanet İlmi Dergi*. 49/4 (2013), 33-48.
- Ullmann**, Stephan. *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. New York: Barnes & Noble, 1979.
- Uyanık**, Mevlüt. "İslâm Aklının Eleştirisi ve İçtihad-Muhammed Arkun Örneği". *Kur'ân'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu*. 181-223. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Ünal**, Ali. "Endonezya'da Tefsir Çalışmaları". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. M. Akif Koç. 2/296, 298. Ankara: Otto Yayınları, 2020.

- Watt**, W. Montgomery. “İslâm’ın Geleneksel Olarak Kendini Görüşü”. çev. Turan Koç. *Bilgi ve Hikmet*. 9 (1995), 76-91.
- Watt**, W. Montgomery. “Oryantalistlerin İslâm Araştırmaları”. çev. Talip Küçükcan. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7 (1992), 411-422.
- Watt**, W. Montgomery. *Hız Muhammed Mekke’de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 135-169.
- Watt**, W. Montgomery. *İslâmi Tetkikler*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- Watt**, W. Montgomery. *Kur’ân’a Giriş*. çev. Süleyman Kalkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Yaşar**, Hakime Reyyan. “Kur’ân Çalışmalarında Kadın: İslâmî Femenizm Literatürünün Türkçe Akademik Tezlere Etkisi”. *Kur’ân Araştırmalarında Akademik Tezler, İslâm Dünyası ve Batı Mukayesesi*. ed. Bilal Gökçür vd. 1/517-523. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Yücel**, Ahmet. “Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet’e Yaklaşımları”. *İslâm Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*. ed. Bünyamin Erul. 553-590. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.
- Yücel**, Ahmet. *Oryantalist Hadis Literatürü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- ez-Zehabî**, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*. Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Hadîs, 1976.

